

УДК 821.163.41-31Павич

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2023-13.11>

МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ «ХОЗАРСЬКИЙ СЛОВНИК» МИЛОРАДА ПАВИЧА

Журба Світлана Степанівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

Криворізького державного педагогічного університету

пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

У статті зроблено спробу визначити та проаналізувати маркери національної ідентичності в «Хозарському словнику» Милорада Павича. Окреслено основні художні домінанти модусів національної ідентичності та розглянуто особливості реалізації у творі сербського письменника. Питання національної, культурної ідентичності народу прочитується в романі крізь історію хозар у трьох книгах – Червоній (християнські джерела з хозарського питання), Зеленій (ісламські джерела з хозарського питання), Жовтій (гебрійські джерела з хозарського питання). Пошук закладених смислів визначається як формальною структурою твору, так і змістовим наповненням – хозарською полемікою, художньо інтерпретованою автором в енциклопедичних статтях. У романі доля хозар передана в полісемантичному ракурсі через різні погляди на одну подію, зафіксовану в різних джерелах. Зосереджено увагу на модусах національної ідентичності, що виражаються на змістовому рівні через національну проблематику, мову, релігію, історію. Мова в романі є важливим фактором існування національної спільноти, через яку ідентифікують націю хозарів. Вказано, що прийняття хозарами однієї з трьох релігій – християнства, ісламу, іудаїзму – стає причиною асиміляції і зникнення мови, розпорошення між іншими етносами, втрати території, знищення культури, звичаїв, традицій. У результаті дослідження простежуємо художню інтерпретацію хозарської полеміки в контексті осмислення місця хозар в розгортанні історії цього народу. Акцентовано на реінтерпретації історії хозарського народу в романі Милорада Павича, перепрочитанні відповідно до викликів сучасного глобалізаційного світу, української національної ідентичності. Питання мови, релігії постає ілюстрацією сучасності, в якій є загроза зникнення автентичних цінностей. У романі «Хозарський словник» письменник звертається до проблеми самоідентифікації народу, збереження національної свідомості, пам'яті нації.

Ключові слова: національна ідентичність, мова, історія, релігія, хозари, хозарська полеміка, Милорад Павич.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Сучасний глобалізаційний процес впливає на різні сфери людського буття, детермінований мультикультурністю та поліконфесійністю, створенням мережі кодів, символів і значень, що мають відповідний вплив на особистість. Альтернативою глобалізації є збереження національної ідентичності та культурної самобутності, що виступають консолідуючими факторами розвитку духовних цінностей суспільства. Інтеграцію особистості в національному полі визначає національна самоідентифікація. Усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації називають національною ідентичністю, маркерами якої є національна свідомість, територія, мова, культура, історія, релігія. Кожна нація формується на основі власного світорозуміння, власного уявлення про культуру, мову. У творах зарубіжних та українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століть інтерес до питання національної ідентичності

зумовлений суспільно-політичною пертурбацією, адже національне питання є дзеркалом цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання етнокультурної, національної ідентичності порушено в наукових працях зарубіжних та українських дослідників, як Ентоні Д. Сміта, Р. Брубейкера, Р. Джона, С. Кримського, П. Костючка, І. Лисого, І. Монолатія, Л. Нагорної, Т. Потапчук, М. Рябчука та ін. Творчість Милорада Павича, зокрема історичний аспект у романах, в сербському літературознавстві проаналізували Я. Ахметагич, Й. Деліч, А. Єркова, К. Олах, П. Піянович, П. Палавестра та ін. Проблеми жанрової структури, гіпертексту, інтертекстуальності, наративної стратегії, постмодерністської поетики прози сербського прозаїка стали предметом досліджень українських науковців: Ю. Білоног, О. Бульвінської, О. Буряк, О. Воропаєвої, М. Євтича, З. Гук, Ю. Ковбасенка, І. Лучука, О. Рось, П. Рудякова, А. Татаренко та ін. Проблема національної

ідентичності крізь призму рецепції історії хозар у романі «Хозарський словник» не була предметом окремого дослідження, тому є актуальною в сучасному літературознавстві.

Формулювання мети і завдань статті.

Мета статті – дослідження мови, релігійного аспекту, історії хозар як маркерів національної ідентичності в романі «Хозарський словник» Милорада Павича. Завдання роботи: визначити основні модули національної ідентичності в романі; вказати на мову, релігію, історію як маркери культурної ідентичності; простежити своєрідність інтерпретації історії хозар у творі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Британський дослідник феноменів націй та націоналізму Ентоні Дейвід Сміт у працях «Національна ідентичність», «Етнічне походження націй», «Культурні основи націй» розглядає причини і наслідки формування національної ідентичності як колективного феномена. Професор Оксфордського університету окреслює два аспекти національної ідентичності: колективну та індивідуальну. Колективна ідентичність, за Е. Смітом, поділяється на типи: у першому провідним чинником виступає категорія роду, яка є найголовнішою, оскільки створює умови для колективних дій; у другому основна роль відведена поняттям простору і території (єднальною ланкою для цих типів ідентичностей, за переконанням дослідника, є ідея *patria*, батьківщини); третій тип колективної ідентичності – соціоекономічний, категорія соціального класу (Сміт, 1994, с. 10–27). Релігійна та етнічна ідентичність мають спільні риси, адже в їхній основі лежить поєднання мови, звичаїв, традицій, символів, міфів, культури. Релігійна складова як маркер ідентичності, вважає дослідник, важливою є для таких народів, як: перси, поляки, серби.

Сербський письменник кінця ХХ – початку ХХІ століть Милорад Павич, інтерпретуючи події, що відбувалися в житті його народу і держави (на той час – Югославії), зазначав: «...у «Хозарському словнику» було поставлено одне з найважливіших питань мого життя – чому з моїм сербським народом усе сталося саме так, і чому з ним відбувається те, що відбувається сьогодні. Так виник «Хозарський словник». Звичайно, тоді він ще так не називався. Для мене це була просто хозарська тема» (Євтич, 1999, с. 108). Тобто роман – це своєрідна спроба письменника реінтерпретації історії хозар, метафорична рецепція національної, культурної ідентичності свого народу – сербів. Дефініція «національна ідентичність» у літературі трактується як «збереження найсутте-

віших національних ознак: мови, психології, мислення (свідомості), способу буття, звичаїв, релігії, осмислення сучасного і минулого в світлі національної ідеї, послідовне (або й стихійне) відстоювання політичних, культурно-духовних прав нації, державності як єдино можливої форми нормального існування національної спільноти для її самоствердження, життєдіяльності й розвитку <...> поняття ідентичності захоплює різні сфери діяльності народу (нації), як матеріальні, так і духовні <...> в кінцевому наслідку має естетичний вияв» (Сеник, 1996, с. 44–45).

Роман «Хозарський словник (роман-лексикон на 100 000 слів)» («Хазарські речники») виданий у 1984 році в Белграді приніс світову славу авторові. Книга написана у двох примірниках – чоловічому і жіночому, що відрізняються одним абзацом, у якому письменник розкриває метафізичний погляд на речі та вказує на сутність авторської гри. Джерелами твору стали історичні документи – книги з хозарського питання М. Артамонова, Л. Гумільова, Життя Кирила і Мефодія, візантійські хроніки, секундарна література, арабські мандрівні нотатки, посібники з географії, гебрейські свідчення. Письменник також опрацював історико-лінгвістичні праці сучасних дослідників хозарської історії. Реальна основа роману Милорада Павича беззаперечна, проте, на думку З. Гук, «історизм у «Хозарському словникові» нетиповий», бо «постмодернізм завжди видозмінює історію: дописує, розкладає, переписує, конструює і вмilo приховує від спостережливого читача. У цьому випадку Павич викладає правдиву історію хозарського народу, посилаючись на історичні джерела, але сам матеріал комбінує по-новому» (Гук, 2003, с. 121).

Назва твору розкодовується Милорадом Павичем у словникових статтях про принцесу Атех, кагана, хозар, хозарську полеміку (назви статей дублюються в кожній з трьох книг) та збирачів історії зниклого народу: у ХVІІ столітті – Аврам Бранкович, Юсуф Масуді, Самуель Коен (вказано, що вони були авторами окремих частин першого видання хозарського словника); у ХХ столітті – доктор Абу Кабір Муавія, доктор Ісайло Сук і доктор Дорота Шульц (учасники наукової конференції «Культура Чорноморського узбережжя в середні віки» в Стамбулі у 1982 році). Пошук смислів, закладених письменником, визначений як формальною структурою, так і змістовим наповненням, яке розкривається читачеві тільки після прочитання трьох книг – Червоної (християнські джерела з хозарського питання), Зеленої

(ісламські джерела з хозарського питання), Жовтої (гебрейські джерела з хозарського питання). В історію посвячені втаємничені особи – члени секти «ловців снів», ревні оборонці хозарського питання. Автор створює низку асоціацій, які допомагають розшифрувати зміст переданого послання принцесою Атех, Аврамом Бранковичем та Йоганусом Даубманусом, укладачем першого хозарського словника «Lexikon Cosgri» в 1691 році.

Створюючи роман із трьох книг, письменник реінтерпретує історію зниклого понад тисячу років тому народу, акцентуючи на хозарській полеміці – виборі хозарами в VIII–IX ст. однієї з релігій. Рік полеміки у кожному з джерел вказано різний, але сутність її зрозуміла, адже метою було навернення хозар до одного з трьох віросповідань. За легендою, в сон кагана прийшов ангел і сповістив: *«Твої діяння не подобаються Господу, але наміри твої – добрі»* (Червона книга) (Павич, 2004, с. 122). Каган покликав до себе трьох учених мужів: *«першим був єврей – один з-поміж вигнанців із халіфату, другим – грецький теолог з університету в Царгороді, а третім – арабський тлумач Корану»* (Зелена книга) (Павич, 2004, с. 209). Мотив сну і зустріч з представниками трьох релігій, розмова з ними потрактовано відповідно до ідеологічних засад учасників полеміки. Релігійна полеміка/суперечка/діалог (насправді в кожній книзі подано тільки один погляд на це питання) є основою тлумачення істинної віри, яка ототожнюється з релігією. Автор подає власну версію закінчення хозарської полеміки, вказуючи, що переможцем виходить одновірець автора статті в кожній з трьох книг. На думку А. Татаренко, це є «підтвердженням постмодерного сумніву в можливість існування єдиної істини (про яку Павич любить повторювати, що вона є лише трюком)» (Татаренко, 2012, с. 143). Статус останньої правди в полеміці релятивізується, важливість надається не вірі, а особі (представнику релігії), якого хозари прийняли за свого. Історичне рішення хозар залежить від непогрішимості Істини, вважає К. Олах: *«Одлука која је историјски условљена пресуђује статус Истине која је надисторијска. Другим речима, уколико су Хазари проверили у јудаизам, то значи да управо та религија заступа једину исправну веру и једину исправну и неупитну «Истину»»* (Олах, 2012, с. 46). Хозарська «правда» не розкрита, і вже більше тисячі років є гордієвим вузлом історії зниклого народу. Вибір каганом релігії для хозар, перехід вождя із своїм народом в одну з них алюзією відсилає до літописів, народних переказів про прийняття християнства Київ-

ським князем Володимиром Святославовичем (Володимир Великий), твору Ф. Прокоповича «Володимир», філософського трактату Іегуди Халеві «Кузари» та ін.

Доля хозар у романі осмислюється в полісемантичному ракурсі через різні погляди на одну подію, зафіксовану в різних джерелах. Дані про хозар, внутрішню структуру Хозарського каганату мають документальну основу та достовірний характер зображення. Авторське обігрування певних історичних фактів, гра з реальністю, «стирання кордонів між ймовірним і неймовірним» (Гук, 2003, с. 126) відповідно до постмодерністської гри дозволило Милораду Павичу акцентувати на питанні ідентичності народу. У Червоній книзі згадуються не тільки відомі християнські мислителі – Кирило і Мефодій, літописець Нестор, але й документ «Великий пергамент» – симулякр історії хозар, у якому сповіщається, що *«в один час із хозарами на світі існувало ще одне, інше плем'я з такою ж самою назвою»*, яке сприймали за справжніх хозарів (Павич, 2004, с. 119). Тобто, на стегах хозарів написана історія, справжня і несправжня: *«на стегах справжнього послання стояв застережливий напис про те, що час від часу при дворах халіфів та василевсів з'являлися такі ж татуйовані посланці, які носили на собі не хозарську історію, а життєпис того іншого народу з таким саме з іменем. Ті інші хозари уміли навіть розмовляти по-хозарськи, але те вміння тривало не довше, ніж 3–4 роки»* (Павич, 2004, с. 120). Можемо прослідкувати паралелі в українській історії, яка писалася під впливом російської імперії та радянського союзу, переписувалася відповідно до ідей імперського наступу на автономію України.

Історія цього народу реконструюється представниками трьох релігій у XVII та XX століттях, які намагаються зібрати матеріали про зниклих хозар і укласти словник. Милорад Павич використовує прийом палімпсесту, адже хозари самі постають втраченим і стертим текстом історичних подій, який треба написати наново, «реконструювати і таким чином простежувати сліди одного зниклого народу від минулого і до сучасності» (Гук, 2007, с. 152). У романі, за версіями представників християнства, юдейства, мусульманства прийняття хозарами віри призвело до асиміляції з представниками інших культур і втрати самоідентичності. Милорад Павич проводить аналогії з сучасністю через звернення до теми зникнення з історії цілого народу, розпорошення його представників між іншими етносами. Колись велика держава

розпадається, відповідно занепадає культура, традиції, звичаї, автентичні цінності, що супроводжується й зникненням мови. А. Содомора в інтерв'ю з промовистою назвою «Ми втрачаємо свою територію в мові» наголошує: «Як ми не здаємо своєї території, так ми не повинні здавати нашої мови, бо це рівноважливо»; «Перемога – це тоді, коли ми показуємо, що ми інші від «тих». І цю іншість, інакшість треба плекати, дбати про неї, зокрема, про цю іншість у мові» (Содомора). Мова виступає не тільки процесом комунікації, а є визначальним аспектом світобачення, самоусвідомлення та ідентичності нації.

Сербський письменник акцентує увагу на проблемі мови, що є важливим фактором існування національної спільноти, через яку ідентифікують націю хозарів. У Червоній (християнській) книзі говориться, що хозари належали до тих народів, які «славлять бога своєю, хозарською мовою, а не грецькою, єврейською чи латинською» (Павич, 2004, с. 116). Приймавши іншу віру, вони починали користуватися іншою азбукою і перекручували мову. Хозарська царівна Атех, будучи адептом ідеї власної віри та керівником секти «ловців снів», намагається зберегти мову і культуру, відстояти національне питання. Під час хозарської полеміки, за свідченням представників ісламу (Зелена книга), християнський посланець отримав прихильність кагана, наголошуючи на значенні мови, сакральності слова («у боці головним є отвір, у глечик – те, що не є глечиком, в душі – те, що не є людиною, а в голові – те, що не є головою, а значить – слово...») (Павич, 2004, с. 209)), пропонуючи пошанування хозарської мови, не спекулюючи мовним питанням в обмін на віру. Для мусульманського тлумача представник християнства (Кирило) не є суперником, оскільки заперечує обґрунтованість надання першості мистецтву принцесою Атех. Перемогу в хозарській полеміці (Зелена книга) здобуває Фарабі ібн Кора, який пропонує Божу Книгу замість книги, зітканої зі снів (Павич, 2004, с. 212). У Жовтій (іудейській) книзі царівна Атех, щоб врятувати мову і культуру народу від зникнення, навчила папуг вимовляти слова, читати вірші, але після того, як птахи розлетілися по світу, їх мову не розумів ніхто. Проблема мови постає

ілюстрацією сучасності, в якій є загроза зникнення автентичних цінностей, а пересторогою до збереження власної ідентичності будь-якого народу постає хозарська історія.

У художній тканині роману прослідковуємо усвідомлення й формування національного бачення основних аспектів ідентичності. Французький історик Фернан Бродель зауважує, що нація в процесі становлення чи перетворення може існувати тільки тоді, коли вона безконечно шукає саму себе, тільки коли вона постійно еволюціонує, тільки коли вона безнастанно протиставляє себе іншим і прагне відповідати кращому, головному, що в ній приховано, тому, що втілено в ідеальних образах і заповітних словах (Борель, 2013, с. 8–9).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Милорад Павич у «Хозарському словнику» перепрочитує історію хозарського народу відповідно до викликів сучасного глобалізаційного світу, інтегрального співіснування, суспільно-політичних проблем Сербії кінця ХХ століття. Мова, релігія, історія у творі виступають маркерами національної ідентичності хозар, що повинні сприяти збереженню віри, свідомості, культури в історичній пам'яті. Стабілізаційним фактором існування нації виступає мова. Проте в романі мова асимілюється/зникає в результаті злиття конфесійної спільноти, як наслідок переходу кагана зі своїм народом в одну з релігій – християнство, іслам, іудаїзм. Злиття хозар з іншими етносами внаслідок прийняття віри приводить до втрати власної національної ідентичності – мови, релігії, території, історії. Інформація, експліцитно виявлена у «Хозарському словнику», стає поштовхом до роздумів про ідентичність нації, і не тільки хозар, але й українців, які через тридцять років незалежності відстоюють право на україномовне телебачення, книгодрукування, віросповідання тощо. Асиміляція з іншими народами негативно позначилася на хозарах, та й російський вплив в Україні навіть під час війни, на жаль, ще помітний.

Проза Милорада Павича залишається предметом подальшої дослідницької роботи і відкриває перспективи для ґрунтовного дослідження історичної пам'яті нації у творах письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Простір та історія / пер. з фр. С. Глухової. Київ : Вид-во Жупанського, 2013. Кн. 1. 368 с.
2. Гук З. Елементи постмодерної поетики у «Хозарському словнику» Милорада Павича. *Проблеми слов'янознавства*. 2007. Вип. 56–57. С. 150–158.
3. Гук З. Постмодерністські експерименти у «Хозарському словнику» Милорада Павича. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2003. Вип. 53. С. 120–127.

4. Євтич М. Розмови з Павичем (уривки з книги) / пер. Ольга Рось. Ї: незалежний культурологічний часопис. 1999. Ч. 15. С. 91–112.
5. Олах К. Книга-Бог. (Постмодерна) духовност у Хазарском речнику Милорада Павића. Београд : Институт за књижевност и уметност, 2012. 320 с.
6. Павич М. Хозарський словник: Роман-лексикон на 100 000 слів : чоловічий примірник / пер. з серб. О. Рось. Харків : Фоліо, 2004. 351 с.
7. Сенік Л. Національна ідентичність української літератури в умовах тоталітаризму: 30-ті роки і пізніше (проблема літературної опозиції). *Літературознавство* : матеріали III Конгресу Міжнародної асоціації українців. Київ : АТ «Обереги», 1996. С. 42–47.
8. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Тарашука. Київ : Основи, 1994. 224 с.
9. Содомора А. «Ми втрачаємо свою територію в мові». URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/pravylamy_lyubovi_do_movy_shche_nihto_ne_vyhovav_andriy_sodomora_135791.html (дата звернення: 29.05.2023).
10. Татаренко А. Формотворча стратегія читання у романах Милорада Павича «Хозарський словник» та «Краєвид, мальований чаєм». *Studia Slavistica* : збірник наукових праць. 2012. Вип. 12. С. 136–148.

REFERENCES

1. Brodel, F. (2013). *Identychnist Frantsii. Prostir ta istoriia* [The identity of France. Space and history]. Kyiv : Vyd-vo Zhupanskooho. Kn. 1. [in Ukrainian]
2. Huk, Z. (2007). *Elementy postmodernoї poetyky u "Khozarskomu slovnyku" Mylorada Pavycha* [Elements of postmodern poetics in the "Khazar Dictionary" by Milorad Pavych]. *Problemy slovianoznavstva*, (56–57), 150–158. [in Ukrainian]
3. Huk, Z. (2003). *Postmodernistski eksperymenty u "Khozarskomu slovnyku" Mylorada Pavycha* [Postmodern experiments in the "Dictionary of the Khazars" by Milorad Pavych]. *Problemy slovianoznavstva*, Lviv, (53), 120–127. [in Ukrainian]
4. Ievtych, M. (1999). *Rozmovy z Pavychem (uryvky z knyhy)* [Conversations with Pavych (excerpts from the book)]. *Yi : nezaleznyi kulturolohichni chasopys*, (15), 91–112. [in Ukrainian]
5. Olakh, K. (2012). *Књига-Бог. (Postmoderna) dukhovnost u Khazarskom rechnyku Mylorada Pavyћа* [Book-God. (Postmodern) spirituality in Milorad Pavić's Khazarian dictionary]. Beograd : Ynstytut za kњyzhevnost y umetnost. [in Serbian]
6. Pavych, M. (2004). *Khazarskyi slovnyk: Roman-leksykon na 100 000 slov : cholovychyi prymirnyk* [Dictionary of the Khazars: Roman-lexicon of 100,000 words: men's copy]. Kharkiv : Folio. [in Ukrainian]
7. Senyk, L. (1996). *Natsionalna identychnist ukrainskoi literatury v umovakh totalitaryzmu: 30-ti roky i piznishe (problema literaturnoi opozytzii)* [The national identity of Ukrainian literature under totalitarianism: the 1930s and later (the problem of literary opposition)]. *Literaturoznavstvo* : materialy III Konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Kyiv : AT "Oberehy", 42–47. [in Ukrainian]
8. Smit, E. D. (1994). *Natsionalna identychnist* [National identity]. Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian]
9. Sodomora, A. "My vtrachaiemo svoiu terytoriiu v movi" ["We are losing our territory in language"]. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/pravylamy_lyubovi_do_movy_shche_nihto_ne_vyhovav_andriy_sodomora_135791.html (data zvernennia: 29.05.2023). [in Ukrainian]
10. Tatarenko, A. (2012). *Formotvorcha stratehiia chytannia u romanakh Mylorada Pavycha "Khozarskyi slovnyk" ta "Kraievyd, malovanyi chaiem"* [Formative reading strategy in Milorad Pavić novels "Dictionary of the Khazars" and "Landscape Painted with Tea"]. *Studia Slavistica* : zbirnyk naukovykh prats, (12), 136–148. [in Ukrainian]

MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN THE NOVELS “DICTIONARY OF THE KHAZARS” BY MILORAD PAVIĆ

Zhurba Svitlana Stepanivna

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

Kryvyi Rih State Pedagogical University

54, Gagarina Ave., Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

The article attempts to identify and analyze the markers of national identity in the “Dictionary of the Khazars” by Milorad Pavić. The main artistic dominant modes of national identity are outlined and the features of their implementation in the works of the Serbian writer are considered. The question of the national and cultural identity of the people is read in the novel through the history of the Khazars in three books – Red (Christian sources on the Khazar issue), Green (Islamic sources on the Khazar issue), Yellow (Hebrew sources on the Khazar issue). The search for embedded meanings is determined both by the formal structure of the work and by its content – the Khazar polemic, artistically interpreted by the author in encyclopedic articles. In the novel, the fate of the Khazars is presented in a polysemantic perspective through different views on one event recorded in different sources. Attention is focused on modes of national identity expressed at the content level through national issues, language, religion, and history. Language in the novel is an important factor in the existence of the national community through which the Khazar nation is identified. It is indicated that the Khazars' adoption of one of the three religions – Christianity, Islam, and Judaism – causes assimilation and disappearance of the language, dispersion among other ethnic groups, loss of territory, destruction of culture, customs, and traditions. As a result of the study, we trace the artistic interpretation of the Khazar controversy in the context of understanding the place of the Khazars in the unfolding of the history of this people. Emphasis is placed on the reinterpretation of the history of the Khazar people in the novel by Milorad Pavić, rereading in accordance with the challenges of the modern globalized world, Ukrainian national identity. The issue of language and religion is an illustration of modernity, in which there is a threat of disappearance of authentic values. In the novel “Dictionary of the Khazars”, the writer addresses the problem of self-identification of the people, preservation of national consciousness, national memory.

Keywords: *national identity, language, history, religion, Khazars, Khazar controversy, Milorad Pavić.*